

İSTANBUL'DA FOTOĞRAFİN VE İSTANBUL FOTOĞRAFLARININ TARİHİ

M. SİNAN GENİM*

Dünya üzerinde varlığını bildiğimiz hiçbir şehrin¹ İstanbul kadar resmi yapılmamış, fotoğrafı çekilmemiştir. Çünkü hiçbir şehir İstanbul kadar derin ve geniş perspektifler elde edeceğimiz topoğrafik özelliklere sahip değildir.

İstanbul ile ilgili günümüze ulaşan en eski çizili belge, muhtemelen Vipsanio Agrippa (d. MÖ 64-ö. MÖ 12) tarafından hazırlanan bir dünya haritası esas alınarak Alman asıllı Konrad Pertinger (d. 1465-ö. 1547) tarafından çizilen *Tabula Pertingeriana*'da yer alan Konstantinopolis görünümüdür.

Erken döneme ait bir diğer çizim ise İtalyan asıllı Cristoforo Buondelmonti'nin (d. 1385-ö. 1430) *Liber Insularum Archipelagi* isimli Latince seyahatnamesinde yer alan ve daha sonraki tarihlerde ondan üretilmiş olan İstanbul görünümüdür.¹ Giovanni Andrea Vavassore'nin 1500'lü yılların hemen başında çizdiği İstanbul görünümü ise bize şehrin XV. yüzyıl sonu görüntüsü hakkında bilgi vermektedir. İstanbul'a ait ilk panorama 1559 yılında Danimarka kökenli ressam Melchior Lorichs tarafından çizilir. Augier Ghislain de Busbecq'in [Ogier Ghiselin de Busbecq] elçilik heyetinde bulunan Lorichs, 22 Ocak 1555 tarihinde şehre gelir ve 1559 yılının ikinci yarısında Viyana'ya geri döner. İstanbul'da kaldığı süre içinde pek çok çizim yapan sanatçının en önemli eseri 45x11.275 cm ebadındaki siyah-beyaz ve sepya eseridir.² Galata Kulesi'nden yapılan bu çizim, Sarayburnu'nda Eyüp'e kadar İstanbul görünümü içermektedir. Aynı zamanda Matrakçı Nasûh'un Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534-1535 tarihindeki Irak seferinin başlangıç noktası olarak çizdiği İstanbul görünümü ile Nakkaş Osman'ın 1584 tarihli İstanbul tasviri önemli çizili belgelerdir.

Hemen her yüzyılda pek çok sanatçı tarafından çeşitli manzara ve yapı çizimleri yapılan bu şehir, Philipp Ferdinand von Gudenus tarafından 1740 yılında İsveç Elçiliği bahçesinden çizdiği 10 parçalık panorama³ ile Cornelius de Bruyn'un tarafından çizilen 1700'lü tarihlerin ilk yıllarına ait panorama,⁴ Antoine Ignace Melling'in Harem'den İstanbul görünüşü⁵ önemli belgeler olarak günümüze ulaşır. Her ne kadar fotoğrafın yaygınlaşmasından sonra da olsa Joseph Schranz'ın 1855 tarihli Boğaziçi panoramalarını da unutmamak gerekir.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, 1797 yılında İngiliz Robert Baker 360 derecelik panoramik resim tekniğinin patentini alır. Bu teknikle yaptığı ilk çalışmalar, Londra panoramalarıdır. Büyük yankı uyandıran bu çalışmaların hemen sonrasında 1801 yılında bu kere muhteşem bir İstanbul panoraması sergilenir. Robert Baker'in oğlu Henry Aston Baker tarafından hazırlanan bu panorama, daha sonra 1813 yılında 65x450 cm ebadında, toplam sekiz parçadan oluşan elle renklendirilmiş "aquatinta" tekniğinde sınırlı sayıda çoğaltılır.⁶ Bu tarihten sonra, Eugene Flandin (ö. 1889), Montagu B. Dunn (ö. XIX. yüzyıl), Joseph Schranz (ö. 1867) gibi sanatçılar tarafından resim ve panoramalar yapılsa da artık fotoğraf devri başlamıştır.

Bilinen ilk fotoğraf Fransız emekli subay Joseph Nicephore Niepce tarafından 1826 yılında sekiz saatlik bir pozlama süresi sonrası bir kulübenin çatısı üzerindeki güvercin yuvasının bulanık bir görüntüsü olarak elde edilir.⁷ Niepce 1829 yılında benzer çalışmalar yapan Louis

³ Auguste Boppe, *XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları*, çev. Nevin Yücel-Celbiş, İstanbul 1998, s. 159-160.

⁴ Corneille Le Brun, *Voyage au Levant* Paris 1714, plan 22A.

⁵ Ekrem Işın (ed.), *Uzun Öyküler: Melling ve Dunn'ın Panoramalarında İstanbul*, İstanbul 2008.

⁶ Sedat Hakkı Eldem, *İstanbul Anıları*, İstanbul 1979, s. 28-29, 48-51.

⁷ Alberto Modiano, *Fotoğraf Tarihinin Giriş*, İstanbul 2007, s. 21-23.

* Mimar. Fotoğraflar ve altyazıları yazar tarafından hazırlanmıştır.

¹ Semavi Eyice, *Cristoforo Buondelmonti*, İstanbul 1964.

² Cyril Mango ve Stéphane Yerasimos, *Melchior Lorichs' Panorama of İstanbul* 1559, Bern 1999.

1- Topkapı Sarayı Alay Köşkü, arkada Bâb-ı âlî (1843, Girault de Prangey)

2- Üsküdar Selimiye Camii (1843, Girault de Prangey)

Jasques Mande Daguerre ile ortaklık kurarak bu tekniğin gelişimi üzerinde çalışmaya başlar. 1833 yılında Niepce'nin ölümünün ardından Daguerre çalışmalara devam eder ve otuz dakikanın altına inen pozlama süresi ile bir görüntü elde etmeyi başarır.⁸ 1839 yılının Ağustos ayında Fransız Bilimler Akademisi bu keşfi, "daguerreotype" (dagereotip) adıyla resmîleştirerek duyurur. Bu konuda elimizde bulunan en eski Osmanlı belgesi 28 Ekim 1839 (19 Şaban 1255) tarihli *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinde çıkan haberdir. Haberde fotoğrafın icadının tarihî seyri anlatılmakta, teknik özelliklerinden ve mucidi Daguerre'den ve bu konuda çalışmalar yapan İngiliz William Henry Fox Talbot'tan bahsedilmektedir.⁹ Hatta bildiğimiz kadarıyla söz konusu yıllarda başka hiçbir kaynakta rastlamadığımız renkli fotoğraf imkânından da söz edilmektedir.¹⁰ Duyurusundan üç ay sonra günlük bir gazetede kendine yer bulan bu yöntem hızla yaygınlaşır ve ilk fotoğrafçılar makinalarını yanlarına alarak ilginç buldukları yerlerin fotoğraflarını çekmeye başlar. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası ve özellikle İstanbul, bu ilk karelerin çekildiği yerlerden olacaktır.

⁸ Modiano, *Fotoğraf Tarihine Giriş*, s. 24-29.

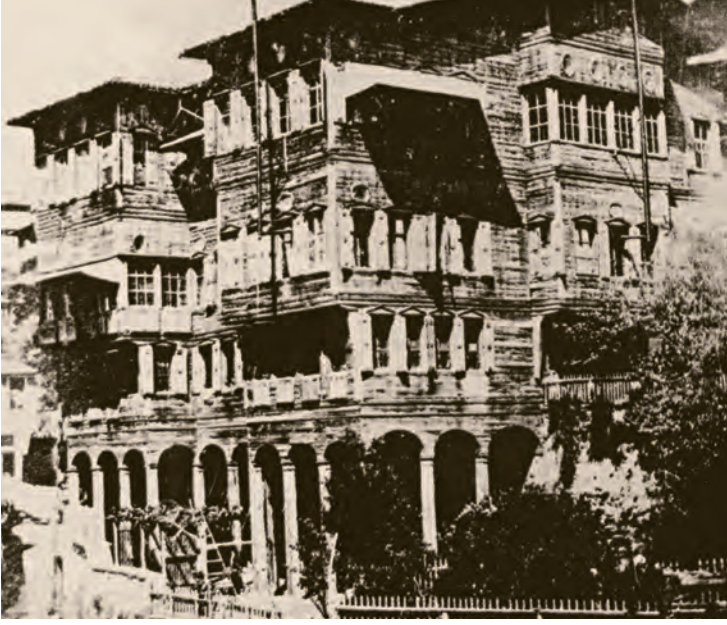
⁹ Modiano, *Fotoğraf Tarihine Giriş*, s. 32-35.

¹⁰ Hidayet Nuhoglu ve Orhan Çolak, "Türkiye'ye Fotoğrafın Girişi", *Gezgin*, 2007, sy. 6, s. 6-15.

Cerîde-i Havâdis gazetesinin 17 Temmuz 1842 tarihli 95. sayısında Louis Daguerre'nin öğrencilerinden Fransız asıllı Compas (Kompa) isimli bir gezgin fotoğrafçının İstanbul'da fotoğraf çektiğine dair bir haber yayımlanır. Ne yazık ki Compas'ın İstanbul'da kalış süresi ve yaptığı çalışmalar hakkında herhangi bir bilgi yoktur. İstanbul'da yerleşik olarak faaliyet gösteren ilk fotoğraf sanatçısı, dagereotip yöntemi ile fotoğraf çeken ve Perşembepazarı civarında stüdyosu bulunan Alman asıllı Abresche'dir. Abresche tarafından çekilmiş olup, günümüze ulaşan tek dagereotip, Ermeni asıllı sarraf Nigoğos Hovyan'ın 21 Mart 1843 tarihinde çekilmiş olan portresidir.¹¹

İstanbul'da profesyonel anlamda faaliyet göstermiş en önemli dagereotip stüdyolarından biri de İtalyan asıllı Carlo ve Giovanni Naya kardeşlere ait stüdyodur. Naya kardeşlere atfedilen ve günümüze ulaşan üç örnek de portre olup, bu karelerden ikisi Osman Hamdi Bey'e (ö. 1910), biri ise babası İbrahim Edhem Paşa'ya (ö. 1893) ait görüntülerdir. Bu yöntem ile faaliyet gösteren bir diğer stüdyo ise, 27 Ocak 1847 tarihli *Cerîde-i Havâdis* gazetesinde ilanını gördüğümüz Fransız asıllı karı-koca fotoğrafçılar Laurent (Loran) Astraslardır.

¹¹ Kevork Pamukciyan, "Osmanlı Döneminde Fotoğrafçılık", *TT*, 1987, sy. 48, s. 28.

3- Bebek Yorgaki Çelebi Evi (1858)

1850'lerin hemen başında dagereotip fiyatlarının düşmesi, sayıları giderek artan profesyonel stüdyolar ve bu yöneme ilgi duyan amatörler, fotoğrafı İstanbul'un günlük yaşamının bir parçası hâline getirir. Örneğin Galata'da dükkânı bulunan Tabibart isimli biri 1849 yılı içinde iki kere *Journal de Constantinople* gazetesine ilan vererek, hem dagereotip hem de "calotype" (kalotip) yöntemleri için kamera ve teçhizat sattığını bildirmektedir.

Bu ilandan da anlaşılacağı üzere dagereotip yönteminin yanı sıra artık kalotip yöntemi de kullanılmaktadır. Günümüzde hâlen geçerli olan ve klasik bir fotoğrafçılık yöntemi olan negatif görüntüden laboratuvar ortamında pozitif baskı elde edilmesi, İngiliz bilim insanı William Henry Fox Talbot tarafından keşfedilir. 8 Şubat 1841 tarihinde bu yöntemin patentini "talbotype" (talbotip) adı altında alır. Ancak daha sonraları bu sözcük uluslararası fotoğrafçılık alanında yerini kalotip kelimesine bırakacaktır.

Fotoğraf kelimesi Grekçe *photos* ve *graphos* kelimelerinin birleşimi olan "ışığın yazısı" anlamına gelir. Talbot tarafından bulunan yöntem için kullanılan kalotip ise *kalos* ve *typos* kelimelerinin karşılığı olan "güzel baskı" anlamında kullanılmaktadır. Dagereotip fotoğraflarda gümüş kaplı metalin parlak yüzeyinde elde edilen keskin çizgiler ve derin kontrastlar, kalotip fotoğraflarda yerlerini daha yumuşak çizgilere, beyaz, gri ve siyah tonların birbirlerine yumuşak geçişlerle bağlanmalarını sağlamaktadır.¹²

1850'li yılların başlarında İstanbul'da özellikle de Beyoğlu bölgesinde birbiri ardına profesyonel fotoğraf atölyeleri açılmaya başlanır. İlk fotoğraf stüdyosu, Vasilaki Kargopulo tarafından faaliyete geçirilir. Daha sonra 1852-1854 yılları arasında ortağı Maggi ile birlikte çalışan Ernest Edouard de Caranza, 1855-1856 yılları arasında İstanbul'a gelerek bir dagereotip stüdyosu açan ve bu atölyeyi 1858'de Viçen (Vincent) Abdullah'a devreden Alman asıllı Rabach, Fransız asıllı Alphonse Durand ve yine Fransız asıllı Jules Derain bir dönemin tanınmış fotoğrafçılarıdır.

Bu dönemde stüdyo içi çekimlerin yanı sıra dış mekân, manzara ve mimari anıtların da çekimleri yapılır. Ancak belki de az sayıda talibi bulunduğu için portrelere kıyasla çok daha nadir bulunan dış mekân çekimlerinden günümüze çok az sayıda görüntü ulaşmıştır. Dış mekân dagereotip çekimlere ait bilinen en eski örnekler, Fransız asıllı gezgin sanatçı Joseph Philibert Girault de Prangey tarafından çekilen karelerdir. Hemen hepsi 1843 yılında çekilen bu fotoğraflar, Bebek Yorgaki Çelebi Evi, Bebek dalyanları, Ortaköy Sahilsarayı, Üsküdar Ayazma Camii, Topkapı Sarayı Alay Köşkü ve Beyazıt Kulesi'nden çekilen İstanbul panoraması gibi görüntülerdir. Bu arada sanatçının kendi el yazısı ile "sürücü" olarak belirttiği 95x122 mm ebatlarındaki portre, İstanbul'da çekilen en eski kıyafet ve meslek konulu fotoğraf olarak kabul edilir. İstanbul'da kalotip yöntemini kullanan ilk fotoğrafçı ise, İngiliz asıllı George W. Bridges'tir. Bridges'in 1846 yılında yaptığı çekimleri takiben, 1849'da bu kere Dr. Claudius Galen Wheelhouse İstanbul'u ziyaret ederek bir dizi çekim yaparsa da bu karelerden hiçbiri günümüze ulaşmaz.

Kalotip yöntemiyle çekilen ve günümüze ulaşan en eski İstanbul fotoğrafları, İrlanda asıllı fotoğrafçı John Shaw Smith'e ait karelerdir. 1851 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen Smith'in Beyoğlu'nda bir sokak, Tophane Kılıç Ali Paşa Camii, Sultanahmet Meydanı ve Ayasofya görüntüleri, XIX. yüzyıla dair önemli tespitlerdir. Kasım 1851-Ocak 1852 tarihleri arasında aynı yöntemle bir dizi İstanbul fotoğrafı çeken bir diğer sanatçı da Fransız asıllı mimar Alfred-Nicholas Normand'dır. 1852 yılının Mart ayında ise Fransız asıllı Alphonse Durand hem dagereotip hem de kalotip yöntemlerini kullanarak, Beyazıt Kulesi'nden Galata Köprüsü ve liman, Süleymaniye Camii gibi çok azı günümüze ulaşan bir dizi fotoğraf çeker. Daha sonraları Dubois de Nehaut, Pierre Tremaux ve Pietro Luchini gibi fotoğrafçılar da İstanbul'un çeşitli görüntülerini çekerler.

İstanbul'a ait günümüze ulaşan ilk toplu fotoğraf serisi, Claude-Marie Ferrier tarafından 1859 yılının

¹² Bahattin Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, İstanbul 2003, s. 29.

4- Beyoğlu'nda bir sokak, Kasım 1851, John Shaw Smith ?x?, Kalotip.

sonlarına doğru çekilen 75 karedir. Fotoğrafçılığın ilk yıllarında dagereotip yöntemini kullanan Ferrier, daha sonraları kendi geliştirdiği albüminli cam levha üzerine pozitif stereografik fotoğraflarıyla üne kavuşur.¹³ Belgesel açıdan çok büyük önem taşıyan bu kareler içinde 11 Ağustos 1863 tarihinde çıkan bir yangın sonucu yanan Topkapı Sahilsarayını gösteren iki kare¹⁴ ile Unkapanı Azapkapı arasında yer alan Hayratiye Köprüsü,¹⁵ Anadoluhisarı,¹⁶ Büyükdere Godefroy de Bouillon Çınarı¹⁷ gibi ilginç ve dramatik fotoğraflar bulunmaktadır.

1850'li yılların başında hemen tüm fotoğrafçıların

kullanmak zorunda olduğu dagereotip veya kalotip yöntemleri, ileri düzeyde teknik bilgi ve el alışkanlığı gerektirdiği için gerek stüdyo, gerekse gezgin fotoğrafçı sayısı oldukça azdır. İngiliz Frederick Scott Archer, Mart 1851 tarihinde keşfettiği ıslak kolodyon yöntemi ile fotoğrafçıların önünü açar. Bu yöntemi benimseyen Francis Bedford'un 1862 yılı Mayıs ayı içinde çektiği fotoğraflar arasında yayımladığı 16 kare, İstanbul'un tarihi açısından önemlidir. Hemen hemen aynı tarihlerde Henri Bevan tarafından çekilen ve 1864 yılında sergilenen İstanbul görüntüleri de bulunmaktadır.

XIX. yüzyıl Orta Doğu fotoğraf tarihi açısından en önemli isim Felix Bonfils'tir. Fransız asıllı fotoğrafçı, Beyrut'ta 1867'den 1918'e kadar faaliyet gösteren bir stüdyo açar. 1870'li yıllarda İstanbul'a gelen Bonfils, bir dizi çekim yapar. Bu çekimlerin içinde Galata Kulesi'nden çekilmiş ve günümüze ulaşan 6 karelik İstanbul panoraması dönemin yapılarını tanımak açısından önemlidir.¹⁸

¹³ Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 87; Basch 1997.

¹⁴ Sophie Basch (ed.), *Voyage a Constantinople Léopold de Belgique Photographie de Claude-Marie Ferrier*, Bruxelles 1997, s. 151, 149; M. Sinan Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a: XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli yakası fotoğrafları*, İstanbul, İstanbul 2006, s. 158-161.

¹⁵ Basch (ed.), *Voyage*, s. 146.

¹⁶ Basch (ed.), *Voyage*, s. 99.

¹⁷ Basch (ed.), *Voyage*, s. 140.

¹⁸ Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 91.

5- Galata Kulesi'nden İstanbul, 1853-54, James Robertson 604X250 mm, Asitli Kâğıt

Optik alanındaki gelişmeler sonucu Fransız Adolphe Disderi tarafından piyasaya sürülen 60x90 mm ebadında çekim yapan kamera, fotoğraf çekiminin yaygınlaşması açısından çok önemli bir adımdır. Gerek dagereotip gerekse kalotip yöntemlerinin kullanılmasından bir süre sonra stereograf adı verilen farklı bir yöntem de rağbet görmeye başlar. Telgraf ve mikrofونun bulunuşuna katkılarıyla da tanınan İngiliz Charles Wheatstone tarafından keşfedilen bu teknik ile merkezleri birbirinden 90 mm aralıklı iki kamera tarafından çekilen ve benzer bir alet vasıtasıyla seyredilen ikiz kareler, derinlik hissi verdiği için izleyene sanki üç boyutlu bir görüntü izlenimi vermektedir.

1863'te Fransız asıllı Charles Gerard, 1868'de ise Jules Andrieu, stereograf tekniği ile bir dizi İstanbul fotoğrafı çeker. Daha sonra 1871 yılında İstanbul'a gelen ve kolodyon tekniğiyle çalışan Frank Mason Good, hem diğer yöntemler, hem de stereograf tekniği ile çeşitli çalışmalar yapar. Çoğunluğu günümüze ulaşan bu kareler, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki en önemli İstanbul görüntüleri olarak kabul edilir.¹⁹

İstanbul'un fotoğraf tarihi açısından en önemli ismi hiç şüphesiz James Robertson'dur. Robertson, İstanbul'a 1841 yılında Osmanlı darphanesini yenileme çalışmaları sırasında gelir ve darphanede başhakkâk olarak çalışmaya başlar. Fotoğrafçılığa nasıl başladığı ve teknik eğitimini kimden aldığı bilinmemektedir. Robertson hakkâklığının yanı sıra ressamdır; muhtemelen 1849 yılında yaptığı bir suluboya resmi, Albert Smith tarafından 1850'de yayımlanan *A Month at Constantinople* isimli kitapta kullanılır.²⁰ Robertson'a ait ilk fotoğraflardan

faydalanılarak yapılan İstanbul konulu gravürlerin, 1853-1855 yılları arasında *Illustrated London News*'te yayımlandığı bilinmektedir. 1854 Mayıs ve Haziran aylarında yayımlanan, Üsküdar Selimiye Kışlası civarında konaklayan Britanya Krallığı birliklerine ait dört ayrı gravürün altında "From a daguerreotype by J. Robertson" ibaresi bulunmaktadır.

Robertson'un en erken tarihli fotoğraflarından biri, 8 Eylül 1853 tarihli *Illustrated London News*'te yayımlanan Dolmabahçe Sarayı kapısının inşaat hâlindeki görüntüsünün gravürüdür. Asitli kâğıda baskı tekniğindeki pek çok Robertson imzalı İstanbul fotoğrafı günümüze ulaşmıştır. İstanbul'un yanı sıra Kırım Savaşı sırasında çektiği karelerle ünlenen Robertson, 1856 yılının bahar aylarından itibaren kayımbiraderi Felice Beato ile birlikte çalışmaya başlar. Bundan sonra zamanla artan rekabet nedeniyle stüdyolarını kapatacakları 1867 yılına kadar devam eden bu birliktelik sırasında çektikleri fotoğraflara da "Robertson&Beato" imzasını atacaklardır.²¹

Erken dönemde İstanbul'da faaliyet gösteren bir diğer yabancı asıllı fotoğrafçı da Fransız asıllı mühendis Ernest Edouard de Caranza'dır. Caranza'nın ilk kez Şubat-Mart 1852 tarihinde fotoğraf çekmeye başladığı bilinmektedir. 1852 yılı içinde oluşturduğu İstanbul dizisi, şehrimizle ilgili en eski ve geniş kapsamlı belgeleme çalışmasıdır. Çoğunluğu 1852 yılını taşıyan bu kareler, kalotip yöntemiyle mumlanmış kâğıt negatifler olarak çekilmiştir. III. Ahmet Çeşmesi, Galata Kulesi, Sultanahmet Meydanı ve Ayasofya, Dolmabahçe Sarayı, Küçüksu Çeşmesi ve çeşitli Beykoz görüntüleri, öne çıkan

¹⁹ Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 92-97; Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2006), s. 150-151.

²⁰ Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 109.

²¹ Bahattin Öztuncay, *James Robertson Pioneer of Photography in the Ottoman Empire*, İstanbul 1991; Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 101-153; Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2012), s. 528-529.

kareler olarak bilinir. 1853 yılında ortak olduğu Maggi ile birlikte Beyoğlu'nda bir stüdyo açan Caranza, 1855 yılı başlarında bu girişimini sonlandırır.²²

İstanbul'daki ilk yerli fotoğraf stüdyosu, Beyoğlu'nda bulunan Rus Elçiliği'nin yanında, Grand Rue de Pera 311 adresinde 1850 yılında faaliyete başlayan Vasilaki Kargopulo'ya ait olup, başlangıçta stüdyoda portre fotoğrafları çeken Kargopulo, gelirini artırmak amacıyla İstanbul'a gelen turistlerin ilgisini çekeceğini düşündüğü "Kıyafetler ve Meslekler" adıyla bir fotoğraf serisi hazırlamaya başlar. Erken dönem fotoğrafları içinde 1860 yılında çektiği Sultanahmet Meydanı, Topkapı Sarayı kareleri ile Nuruosmaniye ve Sultanahmet camilerini konu alan stereografları önemlidir.²³ Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde saray ile yakın ilişkiler içinde bulunan Vasilaki Kargopulo, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) tahta çıkmasıyla birlikte bu ayrıcalığını kaybeder. Uzun yıllar boyunca kendi çabası ile ayakta durmaya çalışan Kargopulo için Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) tahta çıkışı, yeniden güzel günlerin başlangıcı olur. Kısa süre sonra fotoğrafa çok meraklı olan sultan tarafından kendisine verilecek olan "Mâbeyn-i Hümayun Fotoğrafçısı" (Saray Fotoğrafçısı) unvanını, ölüm tarihi olan 1886 yılına kadar muhafaza edecektir.

Çoğunluğu 210x270 mm ebatlarında olan ve 1865 ila 1885 yılları arasındaki değişik zamanlarda çekilmiş çok sayıda İstanbul fotoğrafının yanı sıra 1878-1879 tarihlerinde çekilmiş 36 kareden oluşan yedi adet panorama, fotoğraf tarihimiz açısından çok önemlidir. Kargopulo'nun biri Galata Kulesi, diğeri

Beyazıt Kulesi'nden 1875 yılında çekilmiş iki adet İstanbul panoraması daha bulunmaktadır. Vasilaki Kargopulo'nun 26 Mart 1886 tarihindeki ani vefatı sonrası oğlu Konstantin Kargopulo babasının yerine 11 Nisan 1886 tarihinde "Saray Fotoğrafçısı" unvanı ile taltif edilir. Yaptığı çalışmaların başarısız bulunması nedeniyle 1889 yılı başlarında bu unvanı kaldırılan Konstantin sıkıntılı bir dönem sonrası 27 Mayıs 1895 tarihinde stüdyosunu kapatır.

Fotoğraf tarihimiz açısından önemli bir diğer isim, hiç şüphesiz Pascal Sebah'tır. 1857 yılında Tomtom Sokağı 10 numarada "El Chark Soci t  Photographic" adıyla bir stüdyo açan Sebah, Kargopulo'dan sonra profesyonel olarak faaliyet gösteren ikinci Osmanlı vatandaşıdır. Manzara fotoğrafçılığı alanında en kaliteli çalışmalarını, 1862-1875 yılları arasında gerçekleştiren Pascal Sebah'ın özellikle 1862 yılında hazırladığı ilk İstanbul serisinden ne yazık ki günümüze çok az örnek kalmıştır. Sebah'ın 1875 yılında *Catalogue des Vues d'Egypte, Nubie, Athenes, Constantinople et Brousse* adı altında yayımladığı firma kataloğunda, 400 adet fotoğraf ile 6 adet panorama bulunmaktadır. Bu katalogta, İstanbul'a ait 1'den 141'e kadar numaralanmış farklı manzara ve mimari eser fotoğraflarının yanı sıra, biri Galata, diğeri Beyazıt Kulesi'nden çekilmiş, 10'ar kareden oluşan iki adet İstanbul panoraması olduğu görülmektedir. Gerek 1870 tarihli büyük Beyoğlu yangını, gerekse 1881 yılında Tomtom Sokağı'ndaki stüdyoda çıkan yangın, Pascal Sebah'ı hem maddi hem de manevi açıdan büyük sıkıntıya sokar. Toparlanma sürecine giren sanatçı, 25 Haziran 1886 tarihinde vefat eder. Stüdyonun devamı için acilen bir ortak bulunması gerekmektedir. Annesinin çabaları ile o sırada 14 yaşında olan oğlu Jean (Pascal), 1888 yılında Fransız asıllı fotoğrafçı Polycarpe Joaillier ile ortaklık

²² Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 154-175; Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2012), s. 122-123, 140-141.

²³ Bahattin Öztuncay, *Vasilaki Kargopulo*, İstanbul 2000, s. 33-37.

6- Dolmabahçe Sarayı ile Valide Camii, yanında 1939 yılında İsmet Paşa Stadinin yapılması için yıkılan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu, 1862-63, Abdullah Biraderler 28Ox217 mm, Albümin Kâğıt

yapar ve stüdyonun adı Sebah&Joallier olarak değiştirilir. Bu stüdyo, 1899 yılında Abdullah Biraderler'in arşivlerini satın alacaktır. Joallier'in Paris'e dönmelerinden sonra J. Sebah, 1908 yılında stüdyoyu satar. 1950 yılında da Bedros İskender, hemen hemen yüz yıl süren bir faaliyet dönemini takiben firmayı kapatarak yurt dışına yerleşir.

Gerek Pascal Sebah, gerekse Sebah&Joallier döneminde çekilen İstanbul'a ait pek çok kare günümüze ulaşarak şehrin tarihine ilişkin zengin bir görsel bilgi sağlamaktadır. Özellikle Pascal Sebah, gerçek bir fotoğraf ustasıdır; öylesine ustalaşmıştır ki, 1870'li yılların başında çektiği Kız Kulesi manzarasına o günkü elverişsiz koşullarda fotomontaj bile yapar. 51 sıra numaralı "La Tour de Lèandre" karesinin ön planında yer alan, iki kürekçi ile üç kadının bulunduğu ince uzun piyade, daha sonra kareye yerleştirilmiş bir stüdyo montajıdır.²⁴ Sebah&Joallier'in 1887 yılı sonrasında çektikleri 2.000'in üzerindeki fotoğrafı içeren katalogdaki 1.660 kare, çeşitli İstanbul manzaraları, Osmanlı kıyafetleri, meslek ve sokak satıcılarını belgelemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli fotoğraf stüdyosu hiç şüphesiz Viçen Abdullah (Abdullahyan)

tarafından "Abdullah Frères" adıyla 1858 yılında Beyoğlu'nda faaliyete geçirilen stüdyodur. Gelecekte ilk saray fotoğrafçısı olacak olan Viçen Abdullah, fotoğraf serüvenine 1856 yılında İstanbul'a gelen Alman asıllı sanatçı Rabach'ın yanında başlar. 1858'de Rabach'ın Almanya'ya dönme kararı üzerine stüdyoyu devralan Viçen'in, Gomidas, Hovsep, Kosmi ve Kevork adlarında dört erkek kardeşi ile üç kız kardeşi bulunmaktadır. Başlangıçta dagereotip ve kâğıt üzerine portre çekimleri yapan bu stüdyo, 1899 yılında Sebah&Joallier'e satılmaya kadar faaliyetini sürdürür. Başlangıçta Viçen'e kardeşleri Hovsep ve Kevork yardım etmektedir. Bu dönemde "Vincent Abdullah Frères" (Viçen Abdullah ve Kardeşleri) adıyla faaliyet gösteren stüdyo ismini 1861 yılından itibaren "Abdullah Frères"e (Abdullah Kardeşler) dönüştürecektir.

1863 yılı Abdullah Kardeşler için yeni bir başlangıç olur; kendilerine verilen "Osmanlı Saray Fotoğrafçısı" unvanı işlerinin hızla gelişmesini sağlar. Fotoğraflarının yer aldığı ilk sergi, 1863 yılının Şubat ayında Sultanahmet Meydanı'nda düzenlenen Sergi-i Umumî-i Osmanî'dir. En başarılılarını 1862-1866 yılları arasında gerçekleştirdikleri dış mekân çekimleri arasında, 1865 yılı sonrası çekilen Beyazıt ve Sultanahmet görüntüleri, Beykoz sokakları ve

²⁴ Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2006), s. 98-99.

7- Dolmabahçe Sarayı ve saray ahırları, (ön cephe), 1876-77, Pascal Sebah 296x225 mm, Albümin Kâğıt

Kurbağalıdere yazlıkları günümüze ulaşan olağanüstü güzellikteki görüntülerdir. 1867 Paris Sergisi, Abdullah Kardeşler için büyük bir başarıyı birlikte getirir. Özellikle manzara fotoğraflarına olan ilgi, onları kısa sürede bütün Avrupa'nın tanınmasına yol açar. 1870'li yılların başında Kosmi Abdullah'ın Beyazıt Kökçübaşı adresinde kendi adına bir stüdyo çalıştırmaya başlaması fotoğraf stüdyolarının suriçinde de faaliyete başlaması açısından ilginçtir. Kısa süre sonra bu stüdyoya Mateos Papazyan ortak olur. 1879 yılında ise Kosmi, bu stüdyoyu Nikolaos Andriomenos'a devreder. Daha sonra Tarlabası'nda yeni bir stüdyo açan fotoğrafçı, 1880'lerin sonuna kadar bu stüdyoda faaliyet gösterir. 1900'lü yılların başında "Abdullah Frères Fils" (Abdullah Kardeşler Oğulları) adıyla bir stüdyo çalıştıracak olan Abro ve Levon Abdullah, Kosmi Abdullah'ın çocuklarıdır. Sultan Abdülaziz'in 29 Mayıs 1876 günü tahttan indirilmesi Abdullah Biraderler'in başına gelen en büyük felakettir, fakat yine de saraya yakın olmanın avantajını kullanmaya devam etmektedirler. Ancak 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Yeşilköy'e kadar gelen Rus Ordusu ile olan yakın ilişkileri Sultan II. Abdülhamid tarafından hoş karşılanmaz ve saray fotoğrafçılığı unvanı ellerinden alınır. Vasilaki Kargopulu'nun 1886'da aniden ölmesi ve

yerine getirilen oğlu Konstantin'in başarısız olması, on yılı aşkın bir süre sonra Viçen Abdullah'ın yeniden saray fotoğrafçılığına atanmasına yol açar. Ancak eski günlerin görkemine kavuşmak artık bir hayaldir. 1899 tarihinde Sebah&Joallier firmasına satılan stüdyo, bu tarihten sonra çekilen fotoğrafları "S&J Successeurs" (S&J Halefleri) ibaresi ile piyasaya sunacaktır.

İstanbul'un fotoğraf tarihi içinde Guillaume Berggren'in de ayrı bir yeri vardır. 1866 tarihinde İsveç'ten İstanbul'a gelen Berggren ilk fotoğrafçılık deneyimine Büyükdere'de başlar, kısa süre sonra ise Beyoğlu'na taşınır. Önceleri portre çekimleri yapan sanatçı, daha sonra manzara fotoğrafçılığı konusunda uzmanlaşır. İlk geniş kapsamlı İstanbul dizisini 1875 yılı içinde hazırladığı sanılan Berggren'in çok sayıda manzara fotoğrafının yanı sıra 1875 ve 1876 tarihlerinde çektiği iki adet sekizer karelik Boğaziçi ve İstanbul panoramaları²⁵ ile Galata ve Beyazıt panoramaları muhteşem görüntülerdir. 1887 yılında Kasımpaşa Tersanesi ve Cibali Tütün Fabrikası için hazırlanmış olduğu albümler, dönemin sanayi yapılarını günümüze aktaran tespitlerdir. 1910'lu yılların başında

²⁵ Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2006), s. 302-303; Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2012), s. 836-837.

8- Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nun dıştan görünümü, 1853-54, James Robertson 257x308 mm, Asitli Kâğıt

ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan sanatçı, elinde bulunan bir dizi cam negatifi Alman Büyükelçiliği'ne satar ve 26 Ağustos 1920 günü yaşama veda eder.

1879 yılında Kosmi Abdullah'ın Beyazıt'taki stüdyosunu devralan Nikolaos Andriomenos kısa süre içinde İstanbul'un önde gelen stüdyoları arasına girer. Daha sonra genellikle portre çekimleri yaptığı atölyesini Beyoğlu'na taşır. 1895 yılından itibaren dış mekân çekimleri de yapan Andriomenos'un çektiği İstanbul dizilerinin negatif numaraları 260 sayısını aşmaktaysa da bu karelerin çoğu yeterli kalitede değildir. 1929 yılında vefat eden Nikolaos Andriomenos'un yerine oğlu Athanasios, "Foto Saray" adı altında portre çekimlerine devam eder ve 1955 yılında bu stüdyoyu kapatır.

1880'li yılların başında Yervant, Kirkor ve Artin isimlerindeki üç kardeş Beyoğlu'nda "Gülmez Kardeşler" adı altında bir fotoğraf stüdyosu açarlar. Portre çalışmalarının yanı sıra 1880'li yılların ikinci yarısında bir dizi İstanbul fotoğrafı çekerler. Özellikle 1885-1900 yılları arasında çektikleri İstanbul panoramaları oldukça başarılı çekimlerdir. 1893 yılında açılan Chicago Sergisi'ne katılmaları ve buradaki başarıları Sultan II. Abdülhamid'in ilgisi çeker ve kendilerine "Sultanın Fotoğrafçısı" unvanını kullanmaları izni verilir. 1900'lü yılların başında Gülmez Kardeşler stüdyolarını Aşil

Samancı'ya devrederek faaliyetlerine son verirler. Bu devir sonrası "Apollon Fotoğrafhanesi" olarak isim değiştiren stüdyo, 1922 yılına kadar çalışmalarını sürdürür.

En eski kayıtları 1882 yılına kadar geriye giden Boğos Tarkulyan (Febüs Efendi) imparatorluğun olduğu kadar, erken Cumhuriyet tarihi açısından da önemli bir fotoğrafçıdır. 5 Aralık 1927 tarihinde tedavüle çıkarılan banknotların ön yüzündeki Mustafa Kemal Atatürk portrelerini Boğos Tarkulyan çeker. Tarkulyan, fotoğrafçılığa Karakaşyan biraderlerin atölyesinde çırak olarak başlar ve daha sonra Abdullah Biraderler'in yanında çalışır. Önceleri Pangaltı'da faaliyet gösteren Tarkulyan, 1886 yılında Beyoğlu'na taşınır ve stüdyosunun adını "Phébus" (Febüs) olarak değiştirir. 1890 yılından sonra stüdyo çekimlerinin yanı sıra manzara fotoğrafçılığına da yönelerek Kâğıthane ve Boğaziçi sahillerinin tespitine girişir. 210x270 mm ebatlarındaki bu kareler, Phébus imzasını taşımaktadır. 1893 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından hediye olarak Amerika Birleşik Devletleri Milli Kütüphanesi'ne gönderilen 51 adet fotoğraf albümü içinde Tarkulyan'a ait 70 kare içeren iki adet albüm de bulunmaktadır. 1900 yılı Mayıs ayında büyük bir yangın geçiren Febüs Fotoğrafhanesi, kısa süre sonra tekrar faaliyete geçer. Çok sayıda İstanbul fotoğrafı bulunan Boğos Tarkulyan, 1936 yılında hayata veda eder. Tarkulyan aynı zamanda aralarında İran Şahı Muzafferüddin, Alman İmparatoru II. Wilhelm, Bulgar Kralı I. Ferdinand ve Avusturya İmparatoru I. Karl'ın bulunduğu dönemin önemli siyasi kişilerinin portrelerini de çekmiştir.

İstanbul'da 1850'li yılları takiben sözü geçen önemli stüdyoların yanı sıra çok sayıda fotoğraf atölyesi bulunmaktadır. Çoğunluğu portre ve iç mekân çekimleri yapan bu stüdyolar arasında 1865 yılında inşaatına başlanan Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattı üzerinde yaptığı çekimlerle bilinen Paul Vuccino; Galata Kulesi'nden çekilmiş bir İstanbul panoraması bulunan ve 1888-1892 yılları arasında faaliyet gösteren Constantin Fettel; Galata Kulesi'nden çekilmiş bir panorama ile çeşitli stereograf görüntüleri bulunan Tancredé Dumas; portre fotoğrafçılığının yanı sıra manzara çekimleri yapan Mihran İranyan ve çeşitli açılardan çekilmiş İstanbul panoramaları ile manzara fotoğrafları bulunan Karakaşyan Kardeşler, bir dönemin İstanbul fotoğrafçıları olarak anılarda yer etmişlerdir.²⁶ Bu fotoğraf stüdyolarının tümü, Valide Çeşme Sokağı'ndaki bir evden çıkarak Tarlabası istikametine yayılan ve Pera'nın

²⁶ Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 302-354.

9- Ortaköy Camii, 1865-70, Pascal Sebah 323x248 mm, Albümin Kâğıt

yarısının yıkımını hazırlayan 1870 yangını sırasında yok olmuştur.

Fotoğraf sanatı ile uğraşan ilk Müslüman sanatçılar asker kökenli kişilerdir. Sultan Abdülaziz döneminden itibaren askerî okullarda verilmeye başlanan fotoğraf ve resim dersleri kısa süre sonra Yüzbaşı Hüsnü Bey (d. 1844-ö. 1896), Servili Ahmed Emin Bey (d. 1845-ö. 1892), Üsküdarlı Ali Sami Bey (d. 1867-ö. 1937), Bahriyeli Ali Sami Bey, Miralay Ali Rızâ Bey (d. 1850-ö. 1907) ve ressam Hüseyin Zekai Paşa (d. 1860-ö. 1919) gibi fotoğrafçıların yetişmesine yol açar.²⁷ 1871 yılında *Risâle-i Fotoğrafya* isimli kitabı yayımlayan Hüsnü Bey'in çektiği kareler hakkında ne yazık ki bilgimiz yoktur. Bu nedenle Servili Ahmed Emin Bey'i ilk asker fotoğrafçımız olarak kabul etmek gerekir. Aynı zamanda Ahmed Emin Bey'in damadı

olan Üsküdarlı Ali Sami Bey'in (Aközer) çok sayıda karesi günümüze ulaşır. Askerî amaçlı fotoğraflarının yanı sıra çok sayıda İstanbul manzarası bulunan Ali Sami Bey'in kendi evi ve ev yaşamı üzerine çektiği stereograflar ilginç belgelerdir.²⁸ Üsküdarlı Ali Sami Bey ile karıştırılmasını önlemek amacıyla "Bahriyeli" lakabıyla anılan Ali Sami Bey'in İstanbul ile ilgili çok sayıda karesi olduğu gibi Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ve Kutsal Topraklara ziyareti sırasında çektiği çok sayıda fotoğraf da bulunmaktadır.

XX. yüzyıl İstanbul fotoğrafçıları arasında ilk adı anılması gereken kişi Ali Enis Oza'dır. Bir amatör fotoğrafçı olan Oza hakkında ne yazık ki çok fazla bilgimiz yoktur. 1948 yılında vefat eden Oza'nın Erken Cumhuriyet dönemine ait çok sayıda İstanbul fotoğrafı

²⁷ Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, s. 335-343.

²⁸ Engin Çizgen, *Photographer/Fotoğrafçı Ali Sami (1866-1936)*, İstanbul 1989.

10- Galata Kulesi'nden Tophane, 7 Ağustos 1867, Abdullah Biraderler 304x229 mm, Albümin Kâğıt

bulunmaktadır.²⁹ 1926 yılında ülkemize gelen Avusturya asıllı Othmar Pferschy (d. 1898-ö. 1984) Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vuran bir diğer sanatçıdır. *La Turquie Kemaliste* dergisi için fotoğraf çekmeye başladığı 1935 yılından itibaren çektiği 16.000 kare negatif, dönemin Türkiye'si ve İstanbul'u için vazgeçilmez görsel belgelerdir.³⁰ 1925 yılında *Milliyet* gazetesinde foto muhabirliğine başlayan Hilmi Şahenk (d. 1903-ö. 1972) ise İstanbul âşığı bir sanatçıdır.³¹ Bu dönemde faaliyet gösteren diğer fotoğraf sanatçıları Selahattin Giz, Sami Güner, Müeddep Erkmen, Faik Şenol ve ülkemizin en önemli fotoğraf ustalarından biri olarak bilinen Ara Güler'dir. 1950 yılı sonrası İstanbul görünümünü

tespit eden ve çoğu hayatta olan fotoğraf sanatçılarının değerlendirmesinin ise daha sonraki yıllarda yapılmasının doğru olacağı kanaatimdeyim.

Son zamanlarda sık sık İstanbul'a ait çeşitli albümler yayımlanmaktadır. Aşıl Samancı ve Eugene Dalleggio³² ile T. Wild'in³³ 1900 tarihli İstanbul fotoğrafları albümleri örnek olarak zikredilmesi gereken çalışmalardır.

Amerikalı fotoğrafçı Lewis Wickes Hine (d. 1874-ö. 1940) "Fotoğraflar yalan söylemez, ama yalancılar fotoğraf çekebilir." derken³⁴ fotoğrafın gerçekleri yansıtmadaki önemini vurgular. Fotoğrafın keşfi insanlık tarihi açısından devasa bir adımdır. O güne kadar kişisel

²⁹ Genim, *Konstantiniyye'den İstanbul'a* (2012), s. 464-465, 500-501.

³⁰ Güleren Bölük, *İstanbul'un 100 Fotoğrafçısı*, İstanbul 2009, s. 76-77.

³¹ Hilmi Şahenk, *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul 1996.

³² Costas M. Stamatopoulos, *Constantinople*, Turin 2009.

³³ Jean-François Pérouse, *Constantinople 1900 Journal Photographique de T. Wild*, Paris 2010.

³⁴ Peter Burke, *Tarihin Görgü Tanıkları*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul 2003, s. 21.

yorumlara dayanan gravür ve resim gibi görsel belgelerin aksine artık objektif bir belgeleme tekniği ortaya çıkmıştır. Örneğin geçtiğimiz yıllarda çok sık gündeme getirilen “İstanbul ağaçlarla kaplı, yeşil bir şehirdi.” sözlerinin gerçek olmadığı, günümüz İstanbul’unun geçmişe nazaran çok daha yeşil olduğunu fotoğraflarda görmekteyiz. Bu nedenle fotoğrafçılardan sonra kısaca fotoğraflardan da bahsetmek gerekiyor.

İstanbul’a ait bilinen ilk kareler Girault de Prangey tarafından 82x95 mm ebatlarında dagereotip yöntemiyle çekilen Topkapı Sarayı Alay Köşkü (Foto 1) ve Üsküdar Selimiye Camii (Foto 2) ile 95x240 mm ebadındaki Beyazıt Kulesi’nden çekilen İstanbul panoramasıdır.³⁵ Erken tarihli bir başka dagereotip fotoğraf ise günümüze erişmeyen Bebek Yorgaki Çelebi Evi’ne aittir (Foto 3). Erken tarihli kalotip fotoğraflara ait bir örnek olarak da Kasım 1851 tarihli John Shaw Smith tarafından çekilen Beyoğlu’nda bir sokak karesi gösterilebilir (Foto 4). Girault de Prangey’in 1843, Alphonse Durand’ın 1852 yılında Beyazıt Kulesi’nden yaptığı panorama çekimleri sonrası James Robertson’un 1854 yılında Galata Kulesi’nden çektiği İstanbul panoraması günümüze ulaşan önemli bir görsel belgedir³⁶ (Foto 5). Üsküdar’dan, Beyazıt’taki Eski Saray’a kadar uzanan ve beş kareden oluşan bu panoramanın, Topkapı Sarayı’nı içeren ikinci karesi günümüzde kayıptır. Bu panoramada da görüleceği gibi Topkapı Sarayı bahçesi hariç, yoğun iskân içinde neredeyse tek bir ağaç bile görmek mümkün değildir. Robertson’un bu panoraması ile Melchior Lorichs’in yaklaşık üç yüz yıl önce çizdiği panoramanın karşılaştırılması ilginç bir çalışma olacaktır.

Bazı fotoğraflar ise zaman içinde yaptığımız hataları göstermeleri açısından ilginçtir. Örneğin 1862-1863 tarihli iki fotoğrafta Dolmabahçe Sarayı’nın, meydana bakan bölümünün ağaçsız, alçak bitkilerle kaplı çiçek tarhları hâlinde düzenlendiğini görmekteyiz. Daha sonra muhtemelen Sultan Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid döneminin başlarında bu alan yeniden düzenlenerek bugün büyük ölçüde sarayı görünmez kılan ağaçların dikildiğini görmekteyiz³⁷ (Foto 6-7). Bir başka ilginç fotoğraf James Robertson’un 1853-1854 tarihleri arasında çektiği Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu karesidir. Daha önce çeşitli gravürlerde çizim olarak gördüğümüz bu karede Muayede Salonu girişi önünde küçük bir kayık limanı yer almaktadır. Çizimlere baktığımızda hayal

ürünü dediğimiz bu görüntünün gerçek olduğunu ve daha sonra bu limanın doldurulduğunu anlıyoruz³⁸ (Foto 8). Pascal Sebah tarafından 1865-1870 yılları arasında çekilen Ortaköy Camii’nde Cuma Selamlığı ise yazılı kaynakların satır aralarında kalan bir gerçeği günümüze taşımaktadır. Bu karede on üç çifte iki adet saltanat kayığı caminin rıhtımına yanaşmış, padişahı muhtemelen Beylerbeyi Sarayı’na götürmek üzere beklemektedir. Neden birbirine benzer iki saltanat kayığı olduğu sorusu ise hâlâ cevap aramaktadır³⁹ (Foto 9). Sultan Abdülaziz’in 7 Ağustos 1867 tarihindeki Avrupa seyahati dönüşünü tespit eden ve Abdullah Kardeşler tarafından peşi sıra çekilmiş iki kare ise imparatorluğun ve İstanbul’un görkemini yansıtan fotoğraflar olarak günümüze ulaşır⁴⁰ (Foto 10).

İstanbul’un görsel tarihi konusunda pek çok yanlışta içindeyiz. Bazı doğru bildiğimiz yanlışlar toplumda kökleşmiş durumda ve doğru hükümler vermemize engel oluyor. Dilerim yazılı belgelerin yanı sıra bu şehrin son yüz yetmiş yıla yakın hikâyesini göz önüne seren karelere hayatımızda daha fazla yer ayırabiliriz. İçinde yaşadığımız bu şehrin geleceği hakkında karar verenlerin ve vereceklerin, bu görsel belgeleri detaylı olarak incelemelerinin ve gerçekleri görerek yön vermelerinin çok yararlı olacağına inanıyorum.

KAYNAKLAR*

- Koloğlu, Orhan, *Basınımızda Resim ve Fotoğrafın Başlaması*, İstanbul 1992.
- Özandes, Engin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Fotoğrafçılık (1839-1919)*, İstanbul 1987.
- Özandes, Engin, *Abdullah Frères Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları*, İstanbul 1998.
- Özandes, Engin, *Sébah&Joallier’den Foto Sebah’a Fotoğrafta Oryantalizm*, İstanbul 1999.
- Öztuncay, Bahattin, “Fotoğraflarda İstanbul”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, s. 393-396.

* Dipnotlarda yer almayan kaynaklar.

³⁵ Öztuncay, *Dersaadet’in Fotoğrafçıları*, s. 69-74.

³⁶ Genim, *Konstantiniyye’den İstanbul’a* (2006), s. 16-17.

³⁷ Genim, *Konstantiniyye’den İstanbul’a* (2006), s. 158-161, 186-189.

³⁸ Genim, *Konstantiniyye’den İstanbul’a* (2006), s. 208-209.

³⁹ Genim, *Konstantiniyye’den İstanbul’a* (2006), s. 286-287.

⁴⁰ Genim, *Konstantiniyye’den İstanbul’a* (2006), s. 24-27.